

POLITINIAI IR MENINIAI LIETUVIŲ KOPLYČIOS ŠV. PETRO BAZILIKOJE VATIKANE ASPEKTAI

LAURA PETRAUSKAITĖ

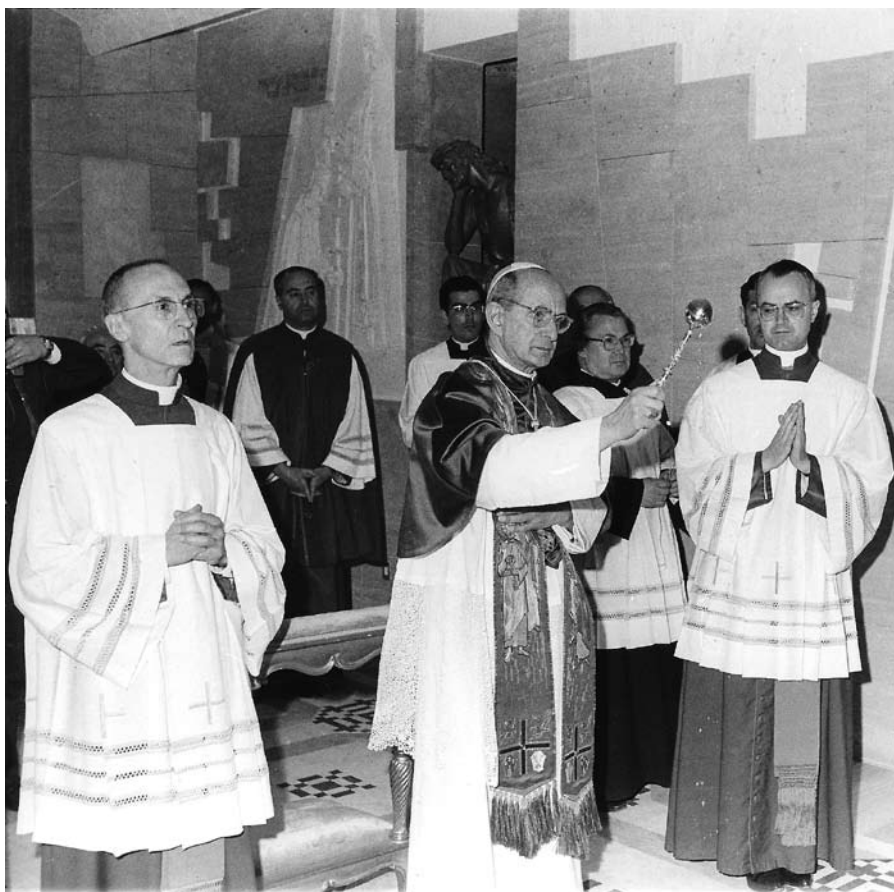
1970 m. liepos 6–7 d. Vatikano Šv. Petro bazilikoje buvo iškilmingai pašventinta Lietuvių koplyčia, gavusi Švč. Marijos Gailestingumo Motinos titulą. Apie koplyčią fragmentiškai rašyta menotyrininkų ir istorikų publikacijose, taip pat pažintiniuose leidiniuose ir kultūriniuose giduose¹, tačiau sumanymo genezė, koplyčios įrengimo istorija ir meniniai aspektai nuosekliau netyrinėti. Šio straipsnio tikslas – atskleisti, kaip sakralinio meno objektas buvo instrumentaluotas politiniams tikslams Šaltojo karo kontekste, ir kelti klausimą apie jo reikšmę pasikeitus politiniam klimatui. Koplyčią lietuvių diaspora vertino kaip politinį pareiškimą ir simbolinę Lietuvos nepriklausomybės gynimo veiksmą. Todėl pasibaigus Šaltajam karui jos reikšmė šiek tiek sumenko, objektas tapo labiau memorabilija, vienu iš daugelio lietuvių veikimo pasaulyje pėdsakų.

Šiame straipsnyje remiamasi Popiežiškojoje Šv. Kazimiero lietuvių kolegijoje Romoje ir Lituanistikos tyrimo ir studijų centre Lemonte saugoma, iki šiol netyrinėta medžiaga² ir siūlomas naujas požiūris, įgalinantis pama-

Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą nacionalinės mokslo programos „Mokslininkų grupių projektai“ tyrimą „Lietuvos balsas Šaltojo karo metais: lietuvių koplyčios Vašingtono National Shrine ir Vatikano Šv. Petro bazilikoje“ (sut. Nr. S-MIP-20-8).

¹ Giedrė Jankevičiūtė, Julija Reklaitė, *Devyni pasivaikščiojimai po Romą*, Vilnius: Aukso žuvys, 2021; Guido Micheli, „Lietuvių kunigų patriotinė veikla pokario Italijoje“, in: *Lietuva – Italija: Šimtmečių ryšiai*, sudarytoja Daiva Mitrulevičiūtė, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2016, p. 673–682; Vittorio Lanzani, *Le grotte vaticane: Memoria storiche, devozioni, tombe dei papi*, Roma: Elio de Rosa, 2010; Rasa Andriušytė-Žukienė, *Akistatos: Dailininkas Vytautas Kazimieras Jonynas pasaulio meno keliuose*, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2007; Giedrė Jankevičiūtė, *Pasivaikščiojimai po Romą su Gioanna*, Vilnius: Aidai, 2005 ir kt.

² Už galimybę susipažinti su Popiežiškosios Šv. Kazimiero lietuvių kolegijos archyve (toliau – PŠKLKA, neinventorizuotas) saugoma medžiaga dėkoju kolegijos rektoriui kun.

Popežius Paulius VI šventina Lietuvių koplyčios altorinį paveikslą. 1970-07-07 (PŠKLKA, VB-2)

tyti iki šiol neįvardytas koplyčios vertes. Istorinę ir politinę perspektyvą papildžius menotyrene prieiga, *Cappella Lituana* atsiskleidžia kaip Lietuvos sakralinės dailės modernėjimo reiškinių dalis, tarpukariu prasidėjusių meninės ir kultūrinės kaitos procesų tąsa Šaltojo karo metais.

Koplyčios steigimo sumanymas: aplinkybės, veikėjai, komunikacija.

Katalikų Bažnyčia Lietuvoje sumanymą kokia nors forma įamžinti Lietuvos

Audriui Arštikaičiui. Tyrinėjant Lituanistikos tyrimo ir studijų centre (toliau – *LTSC*) sukauptą medžiagą, nepamainoma buvo archyvo direktorės dr. Indrės Antanaitis-Jacobs, valdybos pirmininkės Kristinos Lapienytės ir tarybos pirmininko dr. Roberto Vito pagalba.

vardą pagrindinėje viso pasaulio katalikų šventovėje – Šv. Petro bazilikoje Vatikane – puoselėjo nuo tarpukario, per kelis ateinančius dešimtmečius abstrakti idėja sukonkretėjo iki tautinės koplyčios projekto. Palankios aplinkybės įgyvendinti užmojų susiklostė po Antrojo pasaulinio karo.

Pirmiausia galimybę koplyčios atsiradimui sudarė tai, kad XX a. penktame dešimtmetyje Šv. Petro bazilikos požemiuose prasidėjo archeologiniai kasinėjimai, dėl ko buvo pertvarkyta požeminė šventovės dalis. Plataus masto, kelis dešimtmečius trukusius kasinėjimus išprovokavo 1940 m. įvykęs atradimas: įrenginėjant vietą neseniai mirusio popiežiaus Pijaus XI sarkofagai ir žeminant grindis šv. apaštalo Petro kriptoje, buvo atkasti antikinio nekropolio fragmentai. Vykdam tyrimus buvo sustiprinti Renesanso epochoje perstatytos bazilikos pamatai ir išvalyta dalis iki tol žemėmis buvusių užpiltų erdvių tarp dabartinių ir imperatoriaus Konstantino laikų bazilikos grindų lygių. Taip bazilikos požemiuose, vadinamosiose Vatikano grotose (it. *Grotte Vaticane*), šalia popiežių ir šventųjų kapų, senųjų koplyčių ir kriptų atsirado naujų erdvių. Lietuvius bičiulis Vatikane arkivyskupas Antonio Samoré 1966 m. lapkritį, praėjus dviem mėnesiams po Lietuvos koplyčios Nacionalinėje šventovėje Vašingtone pašventinimo, informavo pagrindinį jos statytoją vyskupą Vincentą Brizgį, kad „Šv. Petro kriptoje dar daromi vienoje vietoje archeologiniai kasinėjimai, ir, jeigu tos vietos sąlygos leis, jeigu nebus surasta ko nors, ko nebūtų galima liesti, tai ten dar atsiras pakankama erdvė gerai koplyčiai. Arkivyskupas siūlo šia, gal iš viso paskutine proga pasinaudoti“³. Rūpintis lietuvių reikalais Samoré skatino užsimezgęs asmeninis ryšys su Lietuva, kai ketvirtame dešimtmetyje jam teko dirbti Šv. Sosto apaštalinėje nunciatūroje Kaune. Šaltojo karo metais ši dėmesį pakurstydavo jo asmeninis sekretorius, Italijos lietuvių bendruomenės valdybos pirmininkas monsinjoras Vincas Mincevičius. Pasak Lietuvos atstovybėje prie Šv. Sosto dirbusio Kazio Lozoraičio, įkopęs į Vatikano diplomatijos viršūnes, Samoré iki mirties liko didysis lietuvių reikalų užtarėjas prie Šv. Sosto. Jo pastangų dėka buvo išgelbėtas Lietuvos atstovybės tęstinumas, jis karštai rėmė lietuvių kolegijos steigimą, užtarė ir prašymą įrengti lietuvių koplyčią⁴.

Antra, XX a. antroje pusėje pradėjo formuotis nacionalinių koplyčių statymo Šv. Petro bazilikoje tradicija. Lietuvius sumanymas buvo tipiškias

³ Vincentas Brizgys, *Atsiminimai ir dienynas*, [rankraštis], p. 476–477, in: *PŠKLKA*.

⁴ *Diplomatas par excellence: Kazys Lozoraitis (1929–2007)*, sudarytoja Giedrė Jankevičiūtė, Kaunas: Artuma, 2008, p. 95.

savo laikmečiui ir įsiterpė į seriją Vatikano grotose atsiradusių nacionalinių/regioninių koplyčių: airių (1950–1954), lenkų (1953–1958), lietuvių (1967–1970), vengrų (1977–1980), Vakarų ir Rytų Europos šventųjų globėjų (1980), meksikiečių ir pietų amerikiečių (1983–1992). Ši iniciatyva siejosi su platesniais Katalikų Bažnyčios gyvenimo procesais, ypač sustiprėjusiu jos dėmesiu savo narių tautiniam ir lingvistiniam identitetui. Verta prisiminti, kad po 1962–1965 m. vykusio Vatikano II Susirinkimo visame pasaulyje Eucharistija, Krikštas, Kunigų šventimai ir kiti sakramentai pradėti švęsti nacionalinėmis kalbomis.

Dar tebevykstant Susirinkimui, iševijoje į lietuvių kalbą buvo pradėti versti liturginiai tekstai, aukotos pirmosios Šv. Mišios gimtąja kalba⁵, o po kelerių metų pirmasis lietuvis iššventintas į kunigus ne lotyniškai, o lietuviškai tariamais maldos žodžiais. Dauguma pasauliečių ir dvasininkų entuziastingai priėmė naujoves. Ore tvyrojusi nuotaika įtaigiai užfiksuota vieno iš Susirinkimo dalyvių vyskupo Brizgio atsiminimuose, kai jis 1969 m. gegužės 17 d. iššventino į kunigus jauną jėzuitą Antaną Saulaitį:

tai buvo pirmas atvejis, kad Kunigystės šventimų visos apeigos buvo Lietuvių kalboje pagal naujas reformuotas apeigas. Buvo tinkamai pasiruošta, Chicagoje Tėvai Jėzuitai multiplikavo šiuos tekstus knygelės formoje, kad visi dalyviai galėjo jas turėti. Kalbant maldas, giedant Litanijas atsakinėjo visi dalyviai, o jų buvo tiek, kad erdvi bažnyčia visų netalpino. Tie žmonės gal visi pirmą kartą matė Kunigystės šventimų apeigas, tikrai visi pirmą kartą aktyviai dalyvaavo apeigose lietuvių kalba. Išpūdis buvo tikrai nepaprastas. Išėję iš bažnyčios, paskui parapijos salėje žmonės nerado kalbos, tik vieni kitiems kartojo, kaip buvę nepaprastai išpūdinga. Man parėjus į kleboniją klebonas Jurgis Vičiauskas susijaudinęs mane apkabinęs dėkojo, kad jo bažnyčioje įvyko tokios nepaprastos iškilmės.⁶

Trečia, lietuviai jau turėjo patirties įgyvendinant panašaus mastelio projektus: 1966 m. Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo nacionalinėje šventovėje Vašingtone buvo pašventinta lietuvių katalikų pastangomis ir lėšomis įrengta tautinė Šiluvos Švč. Mergelės Marijos koplyčia. Nors ir su

⁵ Pagal reformuotą liturgijos tvarką pirmosios Šv. Mišios lietuvių kalba aukotos 1965 m. balandžio 4 d. Šv. Kazimiero lietuvių kolegijoje Romoje. Jas koncelebravo diena anksčiau Laterano bazilikoje kunigais iššventinti du kolegijos studentai Kęstutis Vincas Žemaitis (1928–2020) ir Liudas Januška OFM (1923–2004). Už informaciją dėkoju Vatikano radijo lietuvių redakcijos direktoriui dr. Jonui Malinauskui.

⁶ Vincentas Brizgys, *op. cit.*, p. 507.

tam tikrais įsiskolinimais⁷, tautiečiai sklandžiai suvaldė 350 000 USD⁸ kainavusį projektą. Prie naujosios iniciatyvos patikimumo iš dalies prisidėjo ir Romoje susitelkusių lietuvių kunigų renomė. Septintame dešimtmetyje mieste gyveno kelios dešimtys kunigų, kurie dirbo Vatikano administracijoje, dėstė popiežiškuosiuose universitetuose, vadovavo vienuolinėms kongregacijoms ir užsiėmė kita bažnytine veikla⁹.

Pasinaudodami atsiradusia galimybe, 1967 m. gegužės 12 d. išeivijos vyskupai Vincentas Brizgys, simboliškai atstovavęs Jungtinių Valstijų lietuviams, ir Pranas Brazys, atsakingas už Vakarų Europoje gyvenusių tautiečių sielovadą, kreipėsi su oficialiu prašymu į Šv. Sostą¹⁰. Braziui netikėtai mirus, sutartį su Vatikanu spalio mėnesį pasirašė ir visą atsakomybę prisiėmė Brizgys. Intelektualus, plataus akiračio, iniciatyvus vyskupas sudarė šiuolaikiško dvasininko įspūdį, kurį dar labiau stiprino plati pastoracinių kelionių geografija. Nuo 1951 m. Čikagoje gyvenęs buvęs Kauno vyskupas augziliaras Šaltojo karo metais rūpinosi lietuvių sielovada ne tik visose Jungtinėse Valstijose, bet ir Kanadoje, Argentinoje, Brazilijoje, Kolumbijoje, Australijoje ir iš dalies Europoje. Nepaisant didelio pastoracinio ir administracinio darbo krūvio, Brizgys asmeniškai planavo ir koordinavo koplyčios įrengimo reikalus: rūpinosi reklamine kampanija, finansų pritraukimu, darbų eiga, koplyčios pašventinimo iškilmių organizavimu, piligrimų kelionėmis ir t. t. Ne veltui vienas jo kolegų yra pavadinęs vyskupą projekto „bosu“¹¹.

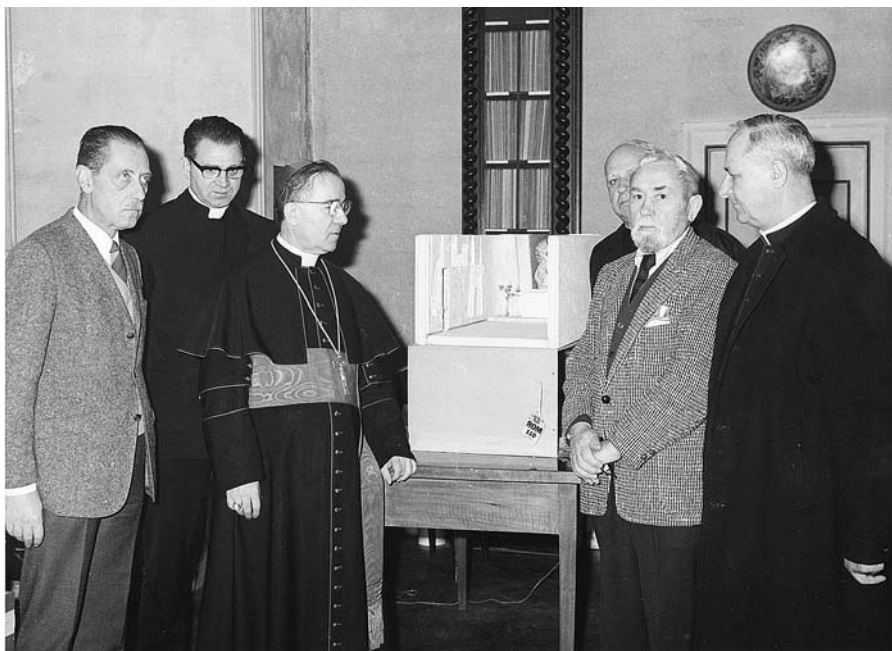
⁷ Paskutiniai mokėjimai Nacionalinei šventovei Vašingtone buvo padengti iš Lietuvos koplyčiai Vatikane suaukotų lėšų; žr. Pajamos ir išlaidos iki 1970-06-01, in: *PŠKLKA*, VB-2.

⁸ Vincentas Brizgys, „Lietuvos kankinių atminčiai mūsų koplyčia...“, 1968-06-01, in: *PŠKLKA*, VB-2.

⁹ Paminėtini Šv. Sosto diplomatas arkivyskupas Paulius Marcinkus, Šv. Petro bazilikos kanauninkų kapitulos narys dr. Jonas Bičiūnas, Popiežiškosios Šv. Kazimiero lietuvių kolegijos rektorius Ladas Tulaba, Grigaliaus universiteto profesorius ir lietuvių katalikų mokslo akademijos centro valdybos pirmininkas dr. Antanas Liuima SJ, Grigaliaus universiteto profesorius dr. Paulius Rabikauskas SJ, Vatikano leidyklų *Tipografia Poliglotta Vaticane* ir *Tipografia L'Osservatore Romano* vadovas dr. Juozas Zeliauskas SDB, Šv. Sosto Rytų Bažnyčių kongregacijos archyvaras dr. Stasys Žilys, marijonų vienuolijos vicegenerolas dr. Viktoras Rimšelis MIC ir kt.

¹⁰ Vincentas Brizgys, Kilmė: Pastangos iš laisvos Lietuvos: [Asmeniniai užrašai], l. 1, in: *PŠKLKA*, VB-2.

¹¹ Vinco Mincevičiaus laiškas Vincentui Brizgiui, Roma, 1970-05-20, in: *PŠKLKA*, VB-2.

Lietuvių koplyčios maketo pristatymas Vatikane. 1969 (NČDM). Iš kairės į dešinę: inž. Francesco Vacchini, mons. Vincas Mincevičius, kard. Antonio Samoré, kun. Juozas Tadarauskas, dail. Vytautas Kazimieras Jonynas, vysk. Vincentas Brizgys

Antroji figūra, itin reikšminga sklandžiam projekto įgyvendinimui – „Lietuvos kankinių koplyčios komiteto atstovas Bazilikoje“¹² arba, kitaip tariant, projekto prižiūrėtojas vietoje monsinjoras Mincevičius. Skirtingai negu per Antrąjį pasaulinį karą pasitraukę emigrantai, šis dvasininkas gyveno Italijoje dar prieškariniu, buvo čia gerai integravęsis. Veiklus, platų pažinčių ratą Vatikane ir Romoje turintis monsinjoras energingai ir sklandžiai sprendė vietoje išskylančias praktines koplyčios įrengimo problemas.

Koplyčios statybos ir pašventinimo komitetuose figūruoja gausybė lietuvių kunigų ir visuomenės veikėjų pavardžių, bet realybėje projekto komanda buvo labai kompaktiška ir tai nulėmė projekto sėkmes ir nesėkmes. Iš esmės ją sudarė Brizgio ir Mincevičiaus tandemas. Komandos kompaktiškumas ir jos narių charakterio savybės lėmė, kad sprendimai buvo priimiami operatyviai, ryžtingai, blaiviai vertinant optimistinį ir pesimistinį scenarijus. Dėl esminių koplyčios įrengimo klausimų, pavyzdžiui, ikono-

¹² Žr. Lietuvos kankinių koplyčios blanką su jame nurodytu Komiteto narių sąrašu, pvz., Vincento Brizgio laiškas Primo Principi, Čikaga, 1969-04-26, in: *PŠKLKA*, VB-2.

grafinės programos, iniciatoriai tardavosi su istorikais, koplyčios dailininku ir kitais projekto bendraminčiais, bet sprendimus dažniausiai priimdavo vienasmeniškai, nesiveldami į nesibaigiančias diskusijas ir ilgas bei sudėtingas konsensuso paieškas.

Žinoma, ambicingas sumanymas nebūtų realizuotas be įtakingų užtarėjų užnugario, kuris buvo aktualus ne tik projekto pradžioje, bet ir vėlesniais etapais. Lobistinei veiklai buvo pasitelkti Lietuvai palankūs aukšti Vatikano pareigūnai: jau minėtas kardinolas Samoré, ėjęs reikšmingas pareigas neseniai pasibaigusiame Vatikano II Susirinkime ir po jo paskirtas Sakramentų tvarkos kongregacijos prefektu, Katalikiškojo ugdymo kongregacijos prefektas kardinolas Giuseppe Pizzardo, anksčiau padėjęs emigracijoje atsidūrusiems lietuviams seminaristams įsikurti Romoje, bei Jungtinių Valstijų episkopato narys ir Religinių reikalų instituto, kitaip vadinamo Vatikano banku, administracijos sekretorius vyskupas Paulius Marcinkus.

Galiausiai esminį vaidmenį suvaidino projekto finansiniai rėmėjai, tarp kurių buvo eiliniai tikintieji, vienuolynai ir dieceziniai kunigai. Katalikišką lietuvių diasporą *in corpore* su išlygom galima vadinti tikruoju projekto užsakovu, nes būtent jai reikėjo tokio objekto ir ji padengė jo atsiradimo išlaidas. Koplyčios statybai finansuoti 1968 m. Jungtinėse Valstijose buvo įregistruota ne pelno siekianti organizacija Lietuvos kankinių koplyčios fondas (angl. *Lithuanian Martyrs Chapel Fund*). Per šį fondą, taip pat per Lietuvių katalikų religinę šalpą ir lietuviškų parapijų kunigus buvo surinkta arti 90 000 USD, reikalingų padengti visas išlaidas¹³. Skirtingai negu Vatikano grotose įrengtos analogiškos Lenkų koplyčios atveju, kurios išlaidas padengė vienas mecenatas – lenkų kilmės amerikietis monsinjoras Alfonso A. Skoniecki¹⁴, Lietuvių koplyčią parėmė viso pasaulio lietuviai, aukodami nuo keleto iki kelių tūkstančių dolerių¹⁵. Tarp stambiausių rėmėjų paminėtini Kanados lietuvių sielovoadoje tarnavęs kunigas dr. Juozas Tadarauškas, žinomų Jungtinių Valstijų filantropų Marijos ir Antano Rudžių šeima, taip pat verslininkai Jonas ir Katalina Čekanauskai iš Argentinos¹⁶.

Lietuvių koplyčios Vatikane statybos pasižymėjo šiuolaikiška ir gerai apgalvota viešųjų ryšių kampanija. Sėkminga projekto komunikaci-

¹³ Vincento Brizgio laiškas lietuviams kunigams laisvame pasaulyje, Čikaga, 1970-08-28, in: *PŠKLKA*, VB-2.

¹⁴ Vitorrio Lanzani, *op. cit.*, p. 133.

¹⁵ Lietuvių koplyčia Šv. Petro bazilikoje. Aukotojų knyga, in: *PŠKLKA*.

¹⁶ Pvz., Report. Lithuanian Martyrs' Chapel Fund Benefit, 1972-01-30, in: *PŠKLKA*, VB-2.

ja veikiausiai sietina su tuo, kad jam vadovavo „amerikietis“ vyskupas Brizgys, gerai supratęs reklamos ir viešųjų ryšių galią. Nors Lietuvos kankinių koplyčios komitete vadinamąsias *publicity director* pareigas ėjo Stasė Semėnienė, ji vykdė smulkesnes užduotis, o reklaminę strategiją nubrėžė Komiteto pirmininkas. Nuo projekto sumanymo iki pat jo užbaigos Lietuvos koplyčios idėja buvo skirtingai komunikuojama lietuvių išeivijai ir Vatikano atstovams. Pirmiesiems ji buvo pristatoma kaip Lietuvos kankinių koplyčia – paminklas lietuvių tautos kankiniams ir politinis manifestas dėl Lietuvos laisvės. Taip pristatoma idėja užsitikrino tiek moralinį, tiek finansinį palaikymą išeivijoje. Antriesiems buvo pabrėžiama, kad koplyčia dedikuota *Mater Misericordiae* – Švč. Marijai Gailestingumo Motinai. Marijinis koplyčios titulas garantavo Vatikano prielankumą idėjos įgyvendinimui.

Naratyvų konkurencija ir koplyčios įrengimo užkulisiai. Pradinėje projekto stadijoje, dar iki pradėdant reklaminę kampaniją ir lėšų telkimą, tarp lietuvių emigrantų egzistavo kelios skirtingos *Cappella Lituana* vizijos. Pagal pirmąją koplyčia turėjo tapti lietuvių *tautos* paminklu, pagal antrąją – *universalia* katalikiško kulto vieta, propaguojančia teologines džiaugsmo, tikėjimo ir gailestingumo idėjas.

Pirmąją koncepciją rėmė projekto iniciatorius ir dauguma emigracijoje gyvenusių lietuvių, tiek dvasininkų, tiek pasauliečių. Vyskupas Brizgys numatė trejopą koplyčios vaidmenį: memorialinį, reprezentacinį ir dorovinį. Pirmiausia koplyčia turėjo tapti paminklu Lietuvos kankiniams, kurie buvo suprantami pačia plačiausia prasme – kaip visų laikų lietuviai, kentėję, kovoję ir mirę už savo tautos ir tėvynės, už religijos ir kultūros laisvę¹⁷. Simboline prasme Lietuvos kankinių koplyčios idėja galima gretinti su tokiais projektais kaip Dievo Motinos bažnyčia-memorialu prancūzų Pirmojo pasaulinio karo aukoms Raincy priemiestyje (1922) ar memorialine Šv. Roko bažnyčia Balstogėje (1927–1946). Pastaroji statyta kaip lenkų nacionalinis paminklas 1863–1864 m. sukilimui ir Lenkijos nepriklausomybės atgavimui po Pirmojo pasaulinio karo. Provaizdžio būta ir lietuviškame kontekste. Tarpukariu Kaune pradėta statyti, bet kilus karui liko neužbaigta paminklinė Kristaus Prisikėlimo bažnyčia, turėjusi tapti votu už Lietuvos valstybės ir tautos atgimimą. Joje turėjo būti įrengtas tautos panteonas ir Kryžiaus kelio stotys, ikonografiškai apjungiančios Kristaus kančią ir lietuvių kentėjimus

¹⁷ Vincentas Brizgys, „Lietuvos kankinių atminčiai mūsų koplyčia“.

už tikėjimą ir valstybės laisvę¹⁸. Nors konkrečiai tokių sugretinimų niekas iš statytojų neminėjo, bet privačioje korespondencijoje, taip pat spaudoje nuolat kalbėta apie *paminklinę* koplyčią. Antroji funkcija sieta su Lietuvos vardo garsinimu pasaulyje. Emigracijoje atsidūrę lietuviai nerimavo, kad „pasaulis gali užmiršti Lietuvos ir lietuvių vardą, kaip buvo įvykę prieš 1918 metus“¹⁹, todėl tautinės koplyčios įrengimas Šv. Petro bazilikoje sietas su galimybe pristatyti Lietuvą, jos istoriją ir kultūrą gausiems įvairių šalių piligrimams ir turistams iš viso pasaulio. Kaip trečias uždavinys įvardytas lietuvių diasporos telkimas ir nacionalinės savivarbos ugdymas: „Pasistenkime, kad šis paminklas būtų sukurtas *mūsų visų*“²⁰ (kursyvas mano, – L. P.).

Atliepdamas formuluojamus siekius, istorikas kunigas Viktoras Gidžiūnas OFM paruošė apybraižą „Lietuvos kankiniai XIII–XX šimtmečiuose“²¹, tapusia atspirties tašku Koplyčios vykdomajam komitetui konsultuojantis su lietuvių bendruomene. Pagal vyskupo Brizgio viziją Lietuvos kankinių koplyčios dekoras turėjo atspindėti jos titulą: tarp siužetų minėti Kražių ir Kęstaičių bažnyčių gynimo įvykiai, vyskupų Teofiliaus Matulionio ir Mečislovo Reinio kalinimas Vladimiro kalėjime, Šv. Mišios Vorkutos lageryje, Sibiro tremtiniai ir Štuthofo koncentracijos stovyklos vaizdai²². Komitete taip pat svarstyta idėja į koplyčią perkelti Štuthofo koncentracijos stovykloje žuvusio visuomenės veikėjo dr. Prano Germanto palaikus²³. Savo papildymus siūlė buvęs nacių koncentracijos stovyklos kalinys, aktyvus visuomenės veikėjas Pilypas Narutis-Žukauskas²⁴, Lietuvių katalikų mokslo

¹⁸ Giedrė Jankevičiūtė, Vaidas Petrulis, „Tautos šventovė: Priskėlimo bažnyčia“, in: *Optimizmo architektūra: Kauno fenomenas, 1918–1940*, sudarytoja Marija Drėmaitė, Vilnius: Lapas, 2018, p. 98.

¹⁹ Vincentas Brizgys, „Lietuvos kankinių atminčiai mūsų koplyčia“.

²⁰ *Ibid.*

²¹ Viktoras Gidžiūnas, „Lietuvos kankiniai XIII–XX šimtmečiuose“, Bruklinas, 1967-12-29, in: *PŠKLKA*, VB-2.

²² Lietuvos kankinių koplyčios komiteto posėdžio protokolas Nr. 2, 1968-01-12, priedas: [Vincentas Brizgys], „Lietuvos kankinių koplyčios komiteto posėdžiui“, in: *LTSC*, Lietuvių kankinių koplyčios komiteto fondas, reg. nr. 13953, b. 12, l. 7–8.

²³ Lietuvos kankinių koplyčios komiteto posėdžio protokolas Nr. 3, 1968-02-06, in: *LTSC*, Lietuvių kankinių koplyčios komiteto fondas, reg. nr. 13953, b. 12, l. 9. Štuthofo koncentracijos stovykloje kartu kalėjusių lietuvių pastangomis 1945-04-22 mirusio Prano Germanto kūnas krematoriume buvo sudegintas atskirai ir urna su pelenais palaidota Kopenhagos katalikų kapinėse.

²⁴ Pilypo Naručio pasiūlymai vysk. Vincentui Brizgiui, [nedatuota], in: *PŠKLKA*, VB-2.

akademijos Istorijos sekcijos nariai²⁵. Išlikusi archyvinė medžiaga liudija, kad diasporoje tvyrojo bendro pobūdžio troškimas į koplyčią „sutalpinti“ kuo daugiau Lietuvos istorijos.

Kitokią Lietuvių koplyčios viziją pasiūlė istorikas ir visuomenės veikėjas Simas Sužiedėlis. Jis atstovavo nedidelei lietuvių grupei, kuri Lietuvos reprezentaciją siejo su universaliais krikščioniškomis vertybėmis bei moderniu profesionaliuoju menu ir jo įtaiga. Dar statant koplyčią Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo nacionalinėje šventovėje Vašingtone, Sužiedėlis kvietė apsispręsti, ar ji bus skirta Lietuvos praeičiai vaizduoti, ar vis dėlto originaliu lietuvišku menu prabilti į maldininkų dvasią²⁶. Istorikas atkreipė dėmesį, kad antras „sprendimas vestų į didesnę paprastumą. Šiuo atveju daug kas priklausytų nuo paties menininko, jo kūrybinio polėkio. Atramai jam tereiktų labai bendrų idėjų“, o pirmasis reikalautų gausos siužetų, „[m]enininkui nebūtų su jais lengva susidoroti, pasiekti harmonijos ir reikiamo įspūdžio. Kūrybos laisvė čia būtų suvaržyta istorinių duomenų“²⁷. Diskusijose dėl Lietuvių koplyčios Šv. Petro bazilikoje Sužiedėlis su jam būdingu delikatumu ir taktu dėstė kontrargumentus vyraujančiai nuomonei:

Esu daug galvojęs apie lietuviškąją koplyčią šv. Petro bazilikoje, negalėdamas nuvyti vienos abejonės: ar ji tikrai turėtų būti vadinama Kankinių koplyčia? [...] Ar reiktų parodyti ir įamžinti padarytas lietuvių tautai skriaudas? Jos primena tautinio bei religinio pagrindo kerštingumą. Ar tai turėtų būti dokumentuota ateičiai, kuri gali būti daug giedresnė, šviesesnė ir taikesnė – atskirom konfesijom ir tautom? Gal labiau praverstų koplyčiai idėja nebe kančios, bet džiaugsmo ir šlovinimo Viešpaties, kad ta kančia stiprino mūsų tautos tikrąjį tikėjimą ir globojo Aušros Vartų Motinos tarpininkavimu. Jos globa ir gailestingumas (Mater Misericordiae) turėtų švytėti visoje koplyčioje ir *visom su Vilniumi suaugusiom tautom* [kursyvas mano, – L. P.]. Istorinis Vilnius buvo įvairių tautų taikaus sugyvenimo simbolis.²⁸

Pacituotos Sužiedėlio mintys stipriai kontrastavo su lietuvių poreikiu saugoti tautinę tapatybę ir jo paskatintomis izoliacionistinėmis diasporos nuostatomis. Pasaulėžiūros platumas leido šiam intelektualui nesupriešinti nacionalinės bendruomenės interesų su tuo, kas svarbu visuotinei Bažnyčiai, ir skatino siūlyti kitur sudėti akcentus: nepaversti lietuvių tautos auka,

²⁵ Pauliaus Rabikausko laiškas Vincentui Brizgiui, Roma, 1968-07-15, in: *PŠKLKA*, VB-2.

²⁶ Simas Sužiedėlis, „Mano supratimu...“, [nedatuota], in: Lietuvių literatūros ir meno archyvas, f. 626, ap. 1, b. 270, l. 45–48.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ Simo Sužiedėlio laiškas Vincentui Brizgiui, 1967-12-27, in: *PŠKLKA*, VB-2.

Vytautas Kazimieras Jonynas. Lietuvių koplyčios eskizas. 1968. Vytauto Maželio nuotrauka (NČDM, GP-60352.a)

o akcentuoti tikėjimo džiaugsmą. Iš esmės Sužiedėlis siūlė steigti ne tautinę koplyčią, o visoms tautoms atvirą, Dievo Gailestingumo kultą išreiškiančią maldos vietą. Pranašiška vizijos plotmė atsiskleidė po kelių dešimtmečių, kai Bažnyčios doktrinoje imtas plėtoti mokymas apie Dievo gailestingumą²⁹, o 2000 m. popiežiaus Jono Pauliaus II iniciatyva liturginių kalendorių papildė Dievo Gailestingumo iškilmė.

Tarp dviejų konkuravusių vizijų nugalėjo pirmoji. Iki šiol netyrinėti ankstyvieji Lietuvių koplyčios interjero projektai³⁰ atskleidžia, kad buvo numatyta, jog jos titulinis paveikslas taps mozaikinė Vilniaus Aušros Vartų Marijos paveikslų kopija, o šoninės sienos plėtos Lietuvos valstybingumo, christianizacijos ir kankinystės tematines gijas. Kairėje sienoje numatyta pa-

²⁹ Popiežius Jonas Paulius II, Enciklika *Dives in Misericordia*, 1980-11-30.

³⁰ Vytautas Kazimieras Jonynas, Gailestingumo Motinos koplyčios projektas, Niujorkas, 1968-03-28, in: *PŠKLKA*, VB-2.

vaizduoti Lietuvos krikštytojus karalių Mindaugą, Vytautą Didįjį ir Jogailą, o dešinėje turėjo būti įamžinti Lietuvos globėjai šv. Kazimieras ir kankinys šv. Juozapas Kuncevičius, Kražių skerdynės, vyskupai kankiniai Vincencas Borisevičius, Pranciškus Ramanauskas, Mečislovas Reinys ir Teofilius Matulionis, pažymint jų pavardes bei mirties metus, ir abstraktus anoniminės (kaip tuo metu galvota) *Sibiro maldaknygės* autorės portretas, turėjęs priminti apie dešimtis tūkstančių Sibiro tremtinių ir kankinių. Kaip ir reikalavo „Lietuvos kankinių koplyčios“ titulas, altoriaus mensos priekinę dalį numatyta dekoruoti kalavijais pervertos širdies motyvu, o koplyčios vartus papuošti Lietuvos herbu ir užrašu „Lituania“.

Netiesioginiais tokios ikonografinės programos prototipais galima laikyti tarpukario bažnyčias, kurių dekore realizuotos lietuviškos ir katalikiškos sampranos idėjos. Tarp tokių paminėtina Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangų (Vytauto) bažnyčia Kaune, kuriai kun. Juozo Tumo-Vaižganto užsakytu dailininkas Petras Kalpokas nutapė altorinį paveikslą *Vytauto Didžiojo padėka Švč. Mergeli Marijai po Vorkšlos mūšio* (1921), ir Panevėžio Kristaus Karaliaus katedra, kurios apsidės skliautą puošia Jono Mackevičiaus ir jo mokinių freska, vaizduojanti dangiškojo Lietuvos *valstybės globėjo* Šv. Kazimiero stebuklą prie Polocko 1518 m. (1932). Jau vykstant Antrajam pasauliniam karui buvo įgyvendintas dar vienas sakralinės erdvės lituanizavimo projektas: Perlojos bažnyčios dekore integruoti krikščioniški siužetai ir Lietuvos valstybingumo simboliai, tarp jų Vytauto Didžiojo portretas (dail. Jurgis Hoppenas, 1943). Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas ir karalaitis šv. Kazimieras, kaip vienos iš kertinių tarpukariu formuoto Lietuvos istorijos diskurso figūrų, savo reikšmingumo neprarado ir pokario lietuvių diasporos akyse. Dėsninga, kad šie tautiniai herojai įamžinti ir *Cappella Lituana*, mažiau tipiška tai, kad šv. Kazimieras pavaizduotas bendroje kompozicijoje su kitu iš LDK kilusiu šventuoju unitų arkivyskupu Juozapatu Kuncevičiumi. Bene pirmasis jų sugretinimas moderniais laikais aptinkamas Lentvario Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergeli Marijai bažnyčios dekore, kurio programą kūrė bažnyčios klebonas Kazimieras Kulakas, į pagalbą kaip ekspertas pakviestas dailės istorijos žinovas kunigas Petras Sledzievskis ir jau minėtas dailininkas Jurgis Hoppenas³¹.

Dėl koplyčios ikonografinio turinio apsisprendus diasporos viduje, laukė kitas etapas – projekto tvirtinimas Vatikane, o šiame procese įsijungė ir

³¹ Plačiau žr. *Lentvario bažnyčia ir jos dekoras 1905–1943: Parodos katalogas*, sudarė Giedrė Jankevičiūtė, Vilnius: Bažnytinio paveldo muziejus, 2012.

Lietuvos nepriklausomybės klausimą norinti užgniaužti Sovietų Sąjunga. Šaltojo karo metais diaspora rūpėjo eskaluoti Lietuvos okupacijos faktą, o Vatikano pozicija bangavo tarp atviro priešiško komunizmui ir *modus vivendi* paieškų. Septinto dešimtmečio viduryje Vatikanas ir Maskva išoriškai suartėjo. Pasak Arūno Streikaus, Šv. Sostas, įgyvendindamas vadinamąją Rytų politiką, ėmė vengti viešų pareiškimų dėl Bažnyčios persekiojimo komunistinėse šalyse ir pritarė sovietų valdžiai lojalių vyskupų skyrimui, o Sovietų Sąjunga, užuot izoliavusi vietines Bažnyčias nuo visuotinės Bažnyčios gyvenimo, perėjo prie kontroliuojamų ryšių taktikos³². „Taikaus sambūvio“ išpūdį stiprino pirmieji oficialūs kontaktai tarp Vatikano ir Maskvos: 1963 m. popiežius priėmė Nikitos Chruščiovo dukrą Radą ir jos vyrą Aleksijų Adžubėjų, 1966 m. susitiko su SSRS užsienio reikalų ministru Andrejumi Gromyko, o 1967 m. su SSRS Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo pirmininku Nikolajumi Podgornu³³.

Reaguodama į Vatikano vykdomą politiką ir daromas nuolaidas, SSRS didino spaudimą priimti jai palankius sprendimus, tarp tokių atsirado reikalavimas uždaryti Lietuvos atstovybę prie Šv. Sosto, Popiežiškosios Šv. Kazimiero lietuvių kolegijos valdymą perduoti sovietų Lietuvos vyskupams ir cenzūruoti Vatikano radijo laidas. Sovietų valdžios akiratyje atsidūrė ir Lietuvių koplyčia Šv. Petro bazilikoje.

Stebėti ir rinkti informaciją apie koplyčios statybų eigą buvo pasitelkti ne tik etatiniai KGB darbuotojai, bet ir profesiniais ar turistiniais tikslais Italijoje lankęsi lietuviai. Vienas jų – septinto dešimtmečio viduryje nomenklatūrinio ir kultūrinio elito viršūnėse įsitvirtinęs skulptorius Gediminas Jokūbonis. 1963 m. tapęs prestižinės SSRS Lenino premijos laureatu, netrukus įstojęs į Komunistų partiją ir tapęs SSRS Dailės akademijos nariu-korespondentu, menininkas sulaukė, kaip pats rašo, netikėtų pasiūlymų vykti, pirmiausia, į Jungtines Valstijas (1964), o po to į Italiją (1968)³⁴. Abu pasiūlymus priėmė. 1969 m. pradžioje skulptorius kartu su žmona tekstilininke Brone Valantinaite-Jokūboniene mėnesį gyveno Sovietų Sąjungos ambasada priklausiusios *Villa Abamelek* teritorijoje esančiuose svečių namuose, ku-

³² Arūnas Streikus, „SSRS–Vatikano santykiai ir sovietų valdžios politika Bažnyčios atžvilgiu Lietuvoje 1945–1978 m.“, in: *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 1999, Nr. 2, p. 66–80.

³³ Arūnas Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2002, p. 228–229.

³⁴ Plačiau žr. Gediminas Jokūbonis, *Kai žaidė angelai: Atsiminimai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009.

riuose apsisistodavo ne tik diplomatų šeimų nariai, bet ir dailininkai. Ir nors skulptorius neabejotinai išnaudojo stažuotės laiką pažinčiai su klasikiniu dailės paveldu, tai buvo ne vienintelė jo užduotis. Paties menininko teigimu, jis aktyviai domėjosi koplyčios įrengimo darbais:

Kartą ėjau Šv. Petro bazilikos pasieniais [...]. Tikėjau sutikti lietuvi kunigą, kuris pasakytų, kur Bazilikoje įrengiama Šv. Kazimiero koplyčia. Deja, neradau, tad kreipiausi į lenkiškai klausiusį išpažinčių kunigą. [...] Tačiau jis nieko nežinojo apie koplyčią ir patarė teirautis gvardiečių prie Vatikano vartų. Gvardiečiai purtė galvas. Prisistatė jaunas, skvarbaus žvilgsnio, paslaugus vyrukas civiliniais drabužiais ir paaiškino, kad koplyčia dar neįrengta, nuvedė ir parodė jos būsimą vietą požemyje, šalia Šv. Petro kapo.³⁵

Kaip galima spręsti iš tolesnės įvykių sekos, prieš išvykdamas iš Lietuvos Jokūbonis jau buvo informuotas saugumo struktūrų apie tam tikras su koplyčios statybomis susijusias aplinkybes. Pasak skulptoriaus, po apsilankymo požemyje „Įpylėm vadovui į saują gintarų – tada Bazilikoje besilankantys tautiečiai buvo raginami atnešti gintarų kuriamai Aušros Vartų Dievo Motinos mozaikai“³⁶. Apie tai, kad koplyčia domisi iš Sovietų Sąjungos atvykęs lietuvių menininkas, netrukus buvo informuotas ir vyskupas Brizgys³⁷.

Siekdama *Cappella Lituana* statybas blokuoti ar bent neutralizuoti jos idėjinį turinį, Sovietų Sąjunga veikė net keliais kanalais: per atstovybę Italijoje, per kontroliuojamus sovietų Lietuvos vyskopus ir kunigus, taip pat per agentūrinius KGB darbuotojus. Kadangi oficialūs diplomatiniai ryšiai tarp Vatikano ir Sovietų Sąjungos po bolševikų revoliucijos buvo nutraukti, sovietai tam tikrus ryšius su Šv. Sostu palaikė per savo ambasadą Italijoje. Jos diplomatai įvairių oficialių ir neoficialių susitikimų su Vatikano pareigūnais metu reiškė nepasitenkinimą Lietuvių koplyčios statybomis. Nerimaudamas dėl koplyčios įsteigimo poveikio šalies vidaus gyvenimui, LKP CK pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus ragino centrinę Sovietų Sąjungos valdžią imtis priemonių (pri)stabdyti koplyčios statybą³⁸, taip pat veikė jam pačiam prieinamomis priemonėmis. Šv. Sostas sulaukė sovietų režimui lojalių Lietuvos vyskupų kreipimūsi. Pasak amžininkų, tuome-

³⁵ *Ibid.*, p. 231–233.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ Vinco Mincevičiaus laiškas Vincentui Brizgiui, Roma, 1969-02-24, in: *PŠKLKA*, VB-2.

³⁸ Antano Sniečkaus laiškas SSKP CK, Vilnius, 1970-02-24, in: Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1771, ap. 246, b. 2, l. 113–115. Už nuorodą dėkoju prof. dr. Arūnui Streikiui.

tis Lietuvos vyskupijų ordinarų kolegijos pirmininkas vyskupas Juozapas Matulaitis-Labukas, „Kremliaus paskatintas, kreipėsi į Šv. Sostą, prašydamas, kad rengiama koplyčia nebūtų vadinama Lietuvos kankinių vardu, kaip mūsų [išeivijos lietuvių] buvo norėta, ir kad dekoracijose ar įrašuose nebūtų paveikslų ar pavardžių Lietuvos vyskupų Sibiro kankinių“³⁹. Į koplyčios statybos darbus aktyviai įsitraukusio Popiežiškosios Šv. Kazimiero lietuvių kolegijos rektoriaus Lado Tulabos vertinimais, būtent per vyskupą Matulaitį-Labuką Maskva darė reikšmingą spaudimą Vatikanui „[p]ašalinti viską, kas primintų kankinius ir persekiojimo aukas“⁴⁰. Koplyčios statybų eigai netiesioginės įtakos turėjo ir nuo Lietuvos okupacijos pradžios SSRS vykdyta kompromitacinė kampanija prieš išeivijos dvasininkus ir pastangos suskaldyti katalikiškąją diasporą. Vienas šios veiklos rezultatų – dalies išeivijos pasipriešinimas sovietų „reakcingu“ vadinto Tulabos skyrimui vyskupu Vakarų Europos lietuvių sielovadai.

Gindami lietuvių interesus, su *Ostpolitik* strategu kardinolu Agostino Casaroli ir kitais aukštais Vatikano pareigūnais ne kartą susitiko jau minėtieji Marcinkus, Tulaba, taip pat vyskupas Antanas Deksnys ir kiti koplyčios užtarėjai. Atmesdami lietuvių numatytą ikonografinę programą, Vatikano atstovai paprastai pabrėždavo, kad koplyčioje negali būti įamžinti nekanonizuoti asmenys, tačiau šis argumentas buvo taikomas tik lietuviams, kitų šalių nacionalinėse koplyčiose leista įamžinti tautai reikšmingas figūras. Pavyzdžiui, 1958 m. užbaigtos Lenkų koplyčios sienos, be kitų herojų, buvo dekoruotos karalienės Jadvygos (palaimintąja paskelbta 1986, šventąja 1997 m.) ir nacių koncentracijos stovykloje nužudyto pranciškonų vienuolio Maksimilijono Kolbės (palaimintuoju paskelbtas 1971, šventuoju 1982 m.) atvaizdais. Šiuo atveju problema buvo ne lietuvių noras pagerbti savo tautos kankinius ir net ne tai, kad ketinta pavaizduoti „artimos praeties“ įvykius, kliūtis buvo politinė: Niurnbergo procesas jau buvo įvykęs, o sovietų nusikaltimai taip ir liko neįvertinti.

Galiausiai Vatikano pozicija nedidinti įtampos su Sovietų Sąjunga nulėmė, kad lietuvių koplyčios dekore neliko simbolinio septyniais kalavijais pervertos širdies motyvo, sovietų represuotų vyskupų portretų ir netgi Lietuvos vardo. Atsidūrę tokioje situacijoje, projekto įgyvendintojai nusprendė vizualines naratyvo netektis kompensuoti verbaline komunikacija. Anonuojant koplyčios pašventinimo iškilmes ir joms jau įvykus, žiniasklaido-

³⁹ Ladas Tulaba, *Nuo Dusios iki Tiberio: Atsiminimai*, t. 2, Roma, 1993, p. 49–50.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 50.

je stengtasi kuo išsamiau nušviesti Lietuvos istorijos faktus ir, atsispiriant nuo kelių koplyčios dekore išlikusių kankinystės nuorodų, pristatyti prieš lietuvių tautą vykdytas represijas⁴¹.

Moderni koplyčios išvaizda. Nuosaikiai modernistinis Lietuvių koplyčios interjeras skatina kelti klausimą, kas sąlygojo tokią koplyčios išvaizdą. Plačiąja prasme ją nulėmė pokario estetinės mados, o konkreitiems meniniams sprendimams turėjo įtakos tokie faktoriai kaip užsakovų skonis, finansinės galimybės, pasirinktas dailininkas ir memorialinė koplyčios funkcija. Visus šiuos veiksnius verta aptarti išsamiau.

Šaltojo karo metais Europoje ir Jungtinėse Valstijose išibėgę dar tarpukariu prasidėję bažnytinės architektūros ir dailės modernėjimo procesai neaplenkė ir Vatikano. Ankstyviausios modernizmo apraiškos Vatikano architektūroje sietinos su tokiais pavyzdžiais kaip Giuseppe Momo projektuoti sraigtiniai laiptai Vatikano muziejuje (1931). Rengiantis Vatikano II Susirinkimui ir ypač po jo atsirado vis daugiau modernistinės estetikos elementų, pradedant stambaus mastelio projektais, pavyzdžiui, Piero Luigi Nervi projektuota gelžbetoninių konstrukcijų Pauliaus VI audiencijų sale (1971), ir baigiant tokiom „smulkiom“ intervencijom kaip Francesco Messina'os popiežiaus Pijaus XII skulptūra Šv. Petro bazilikoje (1964) ir trejos skirtingų menininkų pokariu sukurtos bronzinės bazilikos durys. Taigi bendras kultūrinis fonas buvo palankus Vatikano grotose atsirasti pokario modernizmą atstovaujančiai koplyčiai.

Kaip ir apskritai XX a. kultūroje, taip ir sakralinio meno srityje egzistavo elitinė ir į plačiąją visuomenę orientuota produkcija. Pirmajai, labai nedidelei grupei galima priskirti tokius ikoninius pavyzdžius kaip Henri Matisse'o dekoruota Vanso Rožinio koplyčia Pietų Prancūzijoje (1951), Georges'o Rouault, Fernand'o Léger ir kitų garsiausių modernistų išpuošta Švč. Mergelės Marijos Malonės Pilnosios bažnyčia Savojoje (1947) ar Marcelio Breuerio projektuota Šv. Jono abatijos bažnyčia Minesotoje, JAV (1961). Tačiau didžiąją dalį sudarė posusirinkiminiu laikotarpiu pertvarkytos seniau statytos didmiesčių katedros ir bažnyčios bei sparčiai besiplečiančiuose priemiesčiuose statytos naujos bažnyčios. Tuo metu parapijos orientavosi į jaunas vidurinėsios klasės šeimas, kurios kulto vietose pirmenybę teikė

⁴¹ *Fabbrica di San Pietro* inžinieriaus straipsnis: Francesco Vacchini, „La Cappella Lituaniana nelle Grotte Vaticane“, in: *L'Osservatore della domenica*, Vatikano, 1970-08-02, Nr. 31, p. 5–6; Vatikano radijo žurnalistų parengtas išsamus žinių biuletenis: *La Cappella Lituaniana nelle Grotte della Basilica di San Pietro*, *Radiogiornale*, 1970-07-05, Nr. 9, 6 lapai ir kt.

sumodernintam „tradiciniam“ dizainui. Atsižvelgti į tikinčiųjų lūkesčius teko ir šioje srityje dirbusiems lietuvių menininkams, po karo gausiausiai įsikūrusiems Jungtinėse Valstijose⁴². Iš Europos atsivežta patirtis ir žinios modernios sakralinės dailės srityje⁴³ padėjo lietuvių kūrėjams gauti svarbius bažnytinius užsakymus ir integruotis naujoje tėvynėje. Kurdami bažnyčioms menininkai dažniausiai tęsė prieškarines *Art Deco* tradicijas, adaptavo JAV išpopuliarėjusio *Indian Chic* estetikos elementus ar interpretavo tuo metu madingą brutalizmo stilių. Indigenų dailės poveikį ir *rustų daiktų* stilistikos poveikį liudija Kašubų poros dekoruota Šv. Augustino bažnyčia North Branforde (1962). Atliepdama visuomenės susidomėjimą indigenų kultūra, taip pat artimai bendraudama su *Indian Space* tapybos mokyklos atstovu Willu Barnetu⁴⁴, Aleksandra Kašubienė sukūrė pilkšvų jūros akmenų mozaika dekoruotą 4 metrų aukščio retabulą. Jos vyras Vytautas Kašuba taip pat pasitelkė natūralias gamtines medžiagas: kryžiaus skersiniams pritaikė veikiausiai ten pat, Atlanto vandenyno pakrantėje, rastas laiko ir gamtinių sąlygų paveiktas medžio lentas. Iš brutalizmo pavyzdžių paminėtini Šv. Jurgio anglikonų bažnyčios Vašingtone interjeras su Vytauto Kazimiero Jonyno cemento išraižytais bareljefais (1968), šiai bei kitoms kulto vietoms dizainerio sukurti tos pačios stilistikos bažnytiniai baldai ir įranga. Šiame kontekste *Cappella Lituana* atsiskleidžia kaip savalaikis modernistinis bažnytinis interjeras, turintis brutalizmo bruožų.

Koplyčios vykdomojo komiteto sprendimu sukurti jos interjerą buvo pakviestas žinomas lietuvių dailininkas ir Jungtinių Valstijų mastu pripažintas bažnyčių dizaineris Jonynas. Lietuviams buvo svarbu, kad koplyčią dekoruotų jų bendratautietis, kas demonstruotų tarptautinį Lietuvos kultūros

⁴² Plačiau žr. Laura Petrauskaitė, „Dekoro galios ir negalios: XX a. 6-7 deš. lietuvių menininkų kurti kulto pastatai Jungtinėse Valstijose“, in: *Objektas ir dekoras: paveldas, procesai, kontekstai*, sudarytojos Regimanta Stankevičienė, Skirmantė Smilingytė-Žeimienė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2022, [spausdinama].

⁴³ Plačiau žr. straipsnį šiame leidinyje: Giedrė Jankevičiūtė, „Modernizmas Lietuvos bažnytinėje dailėje: Kazio Varnelio (1917–2010) atvejis“, in: *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2021, t. 44, p. 117–159; Giedrė Jankevičiūtė, *Dailė ir valstybė: Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2003, p. 241–281 ir kt.

⁴⁴ Plačiau žr. Giedrė Jankevičiūtė, „Jaučiuosi sveiku dvidešimto amžiaus produktu“: Kaunas–(Brėmenas)–Niujorkas“ / „I feel like a genuine twentieth-century product“: Kaunas–(Bremen)–New York“, in: *Formuojant ateitį: Erdvinės Aleksandro Kasubos aplinkos / Shaping the future: Environments by Aleksandra Kasuba: Katalogas*, sudarytoja Elona Lubytė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, 2020, p. 110–128.

Vytautas Kazimieras Jonynas. Šv. Jurgio anglikonų bažnyčios bareljefo fragmentas. Vašingtonas, JAV. Giedrės Jankevičiūtės nuotrauka, 2021

pripažinimą, o Vatikanui rūpėjo, kad dailininkas būtų patyręs bažnytinės dailės specialistas. Jonynas atitiko abu kriterijus. Jo profesines kompetencijas ir pozicijas sakralinio meno rinkoje liudijo tai, kad nuo 1964 m. lietuvis buvo įtrauktas į „patikimų dekoratorių ir dizainerių sąrašą“, publikuojamą kiekviename specializuoto žurnalo *Liturgical Arts* numeryje⁴⁵. *Jonynas & Shep-*

⁴⁵ *Jonynas & Shepherd Art Studio* minima: *Liturgical Arts*, New York, 1964, t. 32, Nr. 3, p. [i], [v]; 1964, t. 33, Nr. 1, p. [ii]; 1965, t. 33, Nr. 2, p. [i]; 1965, t. 33, Nr. 3, p. [v]. Lietuvos mastu unikalus *Liturgical Arts* žurnalų komplektas saugomas Kazio Varnelio namų-muziejaus bibliotekoje.

Vytautas Kazimieras Jonynas. Tabernakulis ir žvakidės Pal. Jurgio Matulaičio slaugos namų koplyčioje. Putnamas, JAV. Giedrės Jankevičiūtės nuotrauka, 2021

herd Art Studio pavadinimas puikavosi šalia tokių prestižinių ir iki šių dienų gyvuojančių firmų kaip *Rambusch, Adrian Hamers, Conrad Schmitt Studios*.

Jonyno bendradarbiavimo su Vatikanu istorija prasidėjo 1959 m., kai menininkas sukūrė šv. Kazimiero 500-osioms metinėms skirtą Vatikano pašto ženklą. Pradžia nebuvo labai sėkminga, nes lietuvių menininko kūrinių be jo žinios perdarė vietinis dailininkas⁴⁶. Tačiau Jonyno simbolinį kapitalą padidino jo indėlis dekoruojant Vatikano paviljoną Pasaulinėje parodoje Niujorke 1964–1965 m. Tuomet dizaineris sukūrė du pagrindinius idėjinius ir meninius paviljono akcentus: virš paviljono stogo iškilusį kryžių metalinių spindulių karūnoje ir sieną šalia įėjimo puošusį bareljefą. Jonynas taip pat prisidėjo kuriant paviljono koplyčios interjerą, suprojektuodamas jam modernių formų brutalizmo estetikos aukos stalą.

Jonyno įkurta bažnytinio meno studija septintame dešimtmetyje buvo tapusi sėkmingai klestinčiu kūrybiniu verslu, aptarnaujančiu pirmiausia amerikietiškas, taip pat lietuviškas parapijas. Ryškiausi *Jonynas & Shepherd Art Studio* darbai – Niujorko Šv. Brendano (pranciškonų) bažnyčios ir Viltono Dievo Motinos seserų vienuolyno koplyčios interjerai – leido tikėtis originalių meninių sprendimų ir koplyčioje Vatikane. Vis dėlto politiniai diasporos siekiai, paminklinė koplyčios funkcija ir užsakovų skonis nulėmė, kad iš dailininko tikėtasi, jog jis sukurs tradiciškai atrodantį, iliustratyvų ir didaktišką dekorą. Savo versle įpratęs prisitaikyti prie užsakovų pageidavimų, Jonynas pernelyg nesiginčijo kreipiamas iliustratyvumo ir tautinių motyvų integravimo linkme.

Lietuvoje ir Prancūzijoje kaip menininkas susiformavęs Jonynas, kurdamas *Cappella Lituana* interjerą, iš dalies pratęsė tarpukariu visoje Europoje viešųjų pastatų eksterjeruose ir interjeruose paplitusio tautinio modernizmo tradicijas. Projektuojamos koplyčios grindys, panašiai kaip Lietuvos pašto rūmuose Kaune, turėjo priminti tradicinius kaimo audinius, o koplyčios nišoje numatyta instaliuoti Rūpintojėlio skulptūrą. Antrojo pasaulinio karo sukuryje netekę savo tėvynės, dauguma lietuvių puoselėjo laike sustingusį agrarinės Lietuvos įvaizdį ir norėjo tęsti ikikarines šalies reprezentacijos tradicijas. Patriotinių aspiracijų vedinas vysk. Brizgys veikiausiai žavėjosi tokiais reprezentaciniais interjeriais kaip Lietuvių auditorija Pitsburgo universitete ir Kauno karininkų ramovės salės, kas skatino panašiai įsivaizduoti ir Lietuvių koplyčios dekorą. Jeigu jo vizija būtų buvusi pilnai įgyvendinta, koplyčios sienas būtų dengęs šviesiai raudonas laukų granitas,

⁴⁶ Plačiau žr. Rasa Andriušytė-Žukienė, *op. cit.*, p. 114.

Vytautas Kazimieras Jonynas. Šv. Brendano bažnyčios Niujorke interjeras. [1966]
(NČDM, GP-60374.a)

o lubos būtų išklotos ažuolu arba mozaika⁴⁷. Visgi Jonynui pavyko įtikinti vietoje spalvoto, eklektiško, gausiai mozaikomis, vitražais ir paveikslais dekoruoto interjero pritarti labiau monochrominiam sprendimui.

⁴⁷ Lietuvos kankinių koplyčios komiteto posėdžio protokolas Nr. 2, 1968-01-12, priedas: [Vincentas Brizgys], „Lietuvos kankinių koplyčios komiteto posėdžiui“, l. 7–8.

Tam, kad koplyčios interjeras išvengtų stilistinių anachronizmų ir primityvaus lietuvių liaudies raštų atkartojimo, labiausiai nusipelnė sėkmingas Jonyno ir materialinių koplyčios pavidalą sukūrusių Šv. Petro bazilikos priežiūros, dekoru ir restauravimo dirbtuvių *Fabbrica di San Pietro* bendradarbiavimas. Didelę dažnytinių interjerų kūrimo patirtį turintis menininkas sukūrė stilistiškai vieningą, harmoningą interjerą, o su pasaulinio garso architektais bendradarbiavusio *Fabbrica di San Pietro* techninio direktoriaus Francesco Vacchini⁴⁸ nuopelnu objektas įgijo neperkrautos, saikingos visumos išpūdį. Iki šiol netyrinėtas inžinieriaus Vacchini projektas liudija, kad koplyčia įsivaizduota kaip šiuolaikiška, elegantiška maldos vieta⁴⁹.

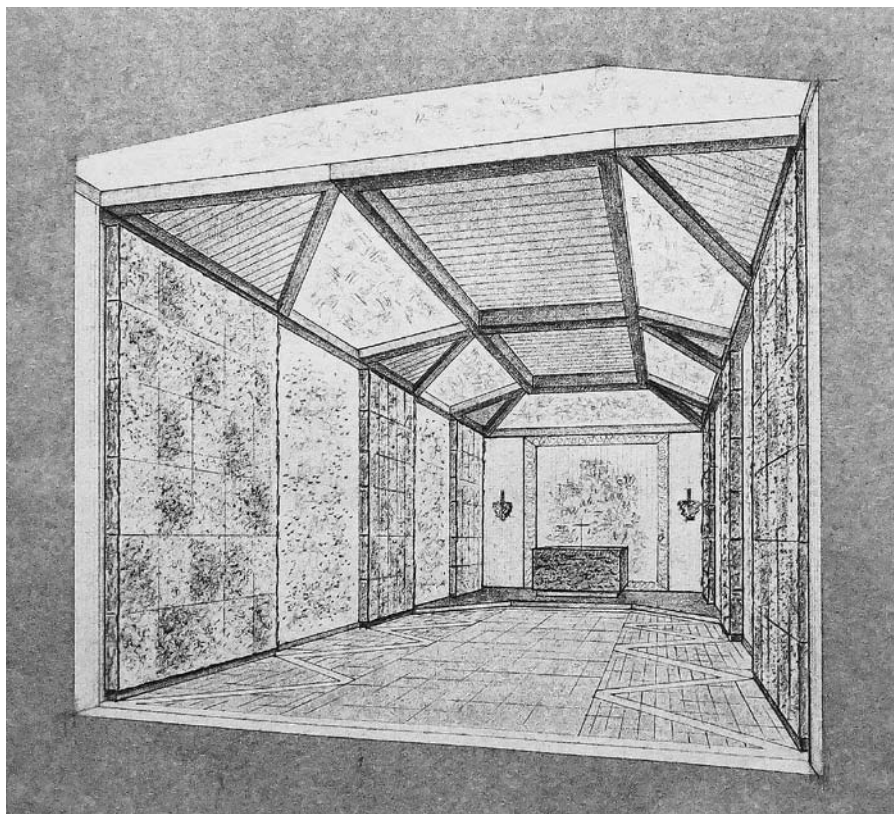
Italų inžinieriaus sprendimu buvo atsisakyta perteklinio tautinių ornamentų naudojimo, o paliktieji įgijo platesnes nei vien tautinės konotacijas. Lietuvių koplyčios grindų ornamentas, turėjęs priminti tradicinius lietuvių kaimo audinių raštus, buvo išdėstytas iš *Fabbrica di San Pietro* dirbtuvėse buvusių akmens likučių. Grindų mozaikose panaudotas Romos imperijos laikais iš Sacharos dykumos kasyklų atgabentas žaliai juodas Numidijos serpentinas, raudonasis porfyras ir gelsvai baltas marmuras⁵⁰. Nors lietuviai grindų spalvinę gamą buvo linę sieti su nacionalinės vėliavos spalvomis⁵¹, jos akivaizdžiai atkartoję *Cosmati* technika sukurtas Romos viduramžių bažnyčių grindų mozaikas. „Pietietiškosė“ medžiagos revitalizuota lietuvių liaudies tradicija įgavo naują, netikėtą, tarsi prabangesnę išraišką, kaimo tradicija įgijo universalumo. Panaudotos itin aukštos kokybės medžiagos suteikė koplyčiai solidumo, kurį šiandien būtų sunku pasiekti. Joks šiuolaikinis porfyras savo tekstūra ir blizgesiu neprilygsta egiptietiškajam, kurio natūraliosiose radimvietėse nebeliko. Toks sprendimas visiškai atitiko

⁴⁸ Francesco Vacchini (g. 1915) – italų inžinierius. Kartu su architektu Pieru Luigi Nervi suprojektavo Šv. Apaštalo Pauliaus bažnyčią Trissino (1971), Šv. Kasparo del Bufalo bažnyčią Romoje (1976–1981), kartu su Nervi ir Carlo Vannoni parengė New Norcia benediktinų vienuolyno ir katedros Australijoje projektą (1955, neįgyvendintas). Pastarasis lyginamas su tokiais ikoniniais modernizmo statiniais kaip Marcelio Breuerio Šv. Jono abatija Minesotoje ar Le Corbusier Dominikonų vienuolynas La Tourette.

⁴⁹ Rev. *Fabbrica di San Pietro in Vaticano. Ufficio tecnico, Cappella „Mater Misericordiae“ di Vilna (Lituania) nelle Grotte Vaticane, 1967 Settembre*, in: *PŠKLKA*, VB-2.

⁵⁰ Vinco Mincevičiaus laiškas Vincentui Brizgiui, Roma, 1970-02-15, in: *PŠKLKA*, VB-2. Akmenų pavadinimai tikslinti pagal: Henry William Pullen, *Manuale dei marmi romani antichi*, tradotto, illustrato e aggiornato da Francesco Crocenzi, Roma: Gangemi editore, 2015.

⁵¹ Stasė Semėnienė, „Popiežius apie lietuvių koplyčią ir maldininkus“, in: *Draugas*, Chicago, 1970-07-23, Nr. 171, p. 4.

Francesco Vacchini. Lietuvių koplyčios eskizas. 1967 (PŠKLKA, VB-2)

už bazilikos priežiūrą atsakingų asmenų įsitikinimą, kad šventovės interjerui tinkamos tik „kilnios“ medžiagos.

Cappella Litwana modernumas ypač aiškiai išryškėja palyginus ją su kitomis neoistoristinės stilstikos tautinėmis koplyčiomis Šv. Petro bazilikoje. Ji ženklina tarpukariu prasidėjusį, o pokariu ypatingai išryškėjusį lūžį bažnyčių architektūroje ir interjero dizaine, t. y. perėjimą nuo istorinių stilių kartočių prie modernistinės raiškos⁵². Šviesus, santūrus, vyraujančios kreminės baltos spalvos Lietuvių koplyčios interjeras atitiko bendrąsias modernistinių septinto-aštunto dešimtmečio katalikų bažnyčių vidaus įrengimo tendencijas. Moderna interjero išpūdį kūrė monochrominis koloritas, ekspresyvus schematiškas sienų dekoru piešinys, minimalistinių formų

⁵² Plačiau apie šį pokytį žr. Laura Petrauskaitė, „Dekoro galios ir negalios“.

liturginiai baldai. Amžininkai taip pat akcentavo inovatyvų apšvietimą: „moderniškai įrengtos šviesos, krentančios netiesiogiai ir nematant pačių lempų, daro koplyčią labai šviesią, linksmą ir erdvią“⁵³. Reikšminga ir tai, kad sienų bareljefams buvo pasitelkta „nauja“, iki tol bažnyčių dekore mažai naudota ir sąlyginai pigi medžiaga – lietas cementas. Jonynas jį plačiai naudojo dekoruodamas Jungtinių Valstijų bažnyčias, tačiau Vatikanas šią naują sutiko priešiška, argumentuodamas tuo, kad „Šv. Petro Bazilika yra paminklas kuriame bet kokių naujovių įnešimas būtų didelis rakštis akyje. Jį norima išsaugoti toks koks yra, prisitaikant prie esamo stiliaus bei medžiagų, vadinamų „nobili“. Pav. Šv. Petre nerassite nei vienos keramikos. Taigi cemento įvedimas, kuris gali būti pilnai pateisinamas ir gražus dalykas kitur, netinka čia“⁵⁴. Diplomatinė Vacchini pastangų dėka pasipriešinimą pavyko įveikti ir netradiciniam medžiagų pasirinkimui buvo pritarta.

Koplyčios sienas Jonynas padengė segmentais suskaidyto balto marmuro plokštėmis, primenančiomis Ad Reinhardto tapybą ir liudijančiomis amerikietiško abstrakcionizmo įtaką. Specialiai suformuotose nišose tarp plokščių dailininkas įkomponavo grubia, šiurkščia linija išraižytus siužetinius bareljefus. Inspiracija raižyti cementą sietina su Jonyno kaip grafiko patirtimi, taip pat Niujorko meno scenai tuo metu stiprią įtaką dariusio prancūzų dailininko Jeano Dubuffet kūryba. *Art brut*, arba grubiojo meno, propaguotojas savo paveikslų pagrindui naudojo su smėliu, derva ar šiaudais maišytus aliejinius dažus, taip išgaudamas rupios pastoziškos tekstūros paviršius, kuriuos vėliau gremždavo ir raižydavo. Lietuvių koplyčiai Jonynas sukūrė šešis brutalistinius bareljefus, iš kurių glaustai panagrinęsiu du siužetus: Sibiro tremtinės portretą ir Kražių skerdynes. Kadangi tuo metu nežinota, jog Adelė Dirsytė yra garsiosios maldaknygės *Marija, gelbėki mus* autorė, Jonynas sukūrė imaginacinį Sibiro kalinės portretą⁵⁵. Kuriant kompoziciją panaudotas pokario pokubistinei dailei būdingas veido išskaidymo ir perorganizavimo į abstrakčią formą principas. Moderniai traktuota ir nukankintos Kražių skerdynių aukos figūra. Pastaroji susieja Lietuvių koplyčią su keleriais metais anksčiau italų skulptoriaus komunisto Giacomo Manzù sukurtais bronziniais Šv. Petro bazilikos *Mirties durų* bareljefais.

⁵³ Stasė Semėnienė, *op. cit.*

⁵⁴ Vinco Mincevičiaus laiškas Vincentui Brizgiui, Roma, 1968-06-01, in: *PŠKLKA*, VB-2.

⁵⁵ Vytautas Kazimieras Jonynas, „Lietuvos koplyčia Vatikane“, Niujorkas, 1989-02-22, p. 5–6, in: Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus (toliau – NČDM) Vytauto Kazimiero Jonyno galerijos archyvas.

Vytautas Kazimieras Jonynas. Lietuvių koplyčios bareljefas „Mindaugo krikštas“

Vytautas Kazimieras Jonynas. Lietuvių koplyčios bareljefas „Kražių skerdynės“. Jono Malinausko nuotrauka, 2021

Ryškus kūniškumo, deformacijos, fizinės kančios dėmuo, tiems laikams neįprastas sakralinės dailės srityje, taip pat ikonografijos keliamos politinės asociacijos septinto dešimtmečio viduryje atrodė moderniai ir net provokatyviai. Be tokių krikščioniškos mirties scenų kaip Jėzaus nukryžiuojimas ar Mergelės Marijos užmigimas, Manzù įvaizdino ir šiuolaikines egzekucijas,

kurios amžininkams priminė nesenus įvykius. Baigiantis Antrajam pasauliniam karui, italų komunistų partizanų nužudytų Benito Mussolinio ir jo meilužės Claretos Petacci kūnai buvo nuvežti į Milaną ir išmesti *Piazalle Loreto* viešam išniekinimui. Vėliau lavonai, panaudojant skerdienai skirtus kablius, buvo pakabinti žemyn galvomis ant metalinės sijos nebaigtoje statyti degalinėje – būtent tokį epizodą Manzù atvaizdavo ir ant *Mirties durų*. Palyginus su aprašytomis Italijos realijomis, Kražių skerdynės buvo gerokai labiau laike nutolęs įvykis, bet tvirtai įsitvirtinęs kolektyvinėje lietuvių atmintyje⁵⁶. Šiuo atveju reikšminga tai, kad iki tol buvęs daugiausia įpaminklintas literatūroje, šis įvykis pirmą kartą pasirodė (modernaus) bažnytinio meno kontekste.

Giacomo Manzù. Šv. Petro bazilikos *Mirties durų* (1964) fragmentas

Išvados. Lietuvių diasporai tautinių koplyčių įsteigimas matomiausiose katalikų šventovėse reiškė simbolinį tarptautinės viešosios erdvės, reprezentuojamos autoritetingų „Vakarų pasaulio“ galios centrų Vatikano ir Vašingtono, ženklumą, diplomatinių Lietuvos pozicijų tarptautinėje arenoje stiprinimą. Kartu tai buvo ir atminties vietos įsteigimo gestas, ką patvirtina Lietuvių koplyčios Vatikane ikonografinė programa ir vėliau joje vykę ritualai, pavyzdžiui, Šaltojo karo metais koplyčioje kasmet vasario 16-ąją buvo švenčiama Lietuvos valstybės atkūrimo diena. Pasikeitus politinei konjunktūrai, koplyčios katalikiškai tautinis identitetas tarsi nuėjo į antrą planą, aktualesni pasidarė kiti dėmenys. Pirmiausia tie, kurie liudija ne kultūrinį šalies savitumą, o jos integralumą ir sąsajas su pasauliniais procesais. *Cappella Lituana* atvejo studija papildė pastaraisiais dešimtmečiais pagreitį įgavusius sovietologinius kultūros tyrimus ir leidžia

⁵⁶ Dangiras Mačiulis, „Kražių skerdynės: nuo įvykio iki laisvės kovų simbolio“, in: *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, Šiauliai, 2013, t. 16, p. 25–47.

išryškinti ne trūkį, o tam tikrus tęstinumus tarp tarpukario ir Šaltojo karo epochos, konkrečiau – parodyti XX a. Lietuvos bažnytinį meną kaip tarp-tautinio modernizmo reiškinių dalį.

POLITICAL AND ARTISTIC ASPECTS
OF THE LITHUANIAN CHAPEL
IN ST. PETER'S BASILICA IN THE VATICAN

Summary

Based on the previously unstudied material kept at the Lithuanian Pontifical College of St Casimir in Rome and the Lithuanian Research and Studies Centre in Lemont, the article reconstructs the genesis of the conception and implementation of the Lithuanian chapel of Our Lady of Mercy in St. Peter's Basilica in Vatican City consecrated in 1970 and highlights the most important participants in the process and the circumstances that led to the final result. The chapel was built as a memorial to the martyrs of the Lithuanian nation and was originally intended to be called the Chapel of Lithuanian Martyrs. The authors of its iconographic programme sought to depict Lithuanian martyrs of various epochs, from Josaphat Kuntsevych to the 20th-century martyrs, with a special focus on the victims of Communism and Nazism. This concept of the chapel was widely supported by the Lithuanian diaspora, although there were some critical voices suggesting it should not be a national chapel but a place of prayer open to all nations and expressing the cult of Divine Mercy. The focus on the universality of the Church in the context of the Cold War contrasted with the attitudes of the diaspora that was preoccupied with nurturing national identity. The visionary nature of the proposal became apparent only a few decades later, when Lithuania had already regained its independence, the doctrine of the Church had begun to develop the teaching of Divine Mercy and the liturgical celebration of the Divine Mercy had been introduced.

During the Cold War, the Vatican was an authoritative player in international politics, so the founding of the Lithuanian Chapel in the world's main Catholic sanctuary had a significant political function in reminding the world of the liberation of occupied Lithuania and in boosting the dignity and self-esteem of the Lithuanians themselves. The novelty of research results from the fact that the chapel is primarily seen as an object of ecclesiastical art that had been used for political purposes during the Cold War. The article presents the context of post-war European and United States ecclesiastical art and the modernity of the Lithuanian chapel unfolding within it; it points to the continuation of the interwar processes of artistic and cultural change during the Cold War.